

РОЗВИТОК САМООСВІТНЬОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У статті представлено аналіз теоретичних підходів до визначення поняття «самоосвітня компетентність» у контексті досліджень зарубіжних і вітчизняних науковців з метою подальшого комплексного розуміння проблеми розвитку самоосвітньої компетентності керівників загальноосвітніх навчальних закладів.

Ключові слова: самоосвіта, компетентнісний підхід, компетентність, самоосвітня компетентність.

В статье анализируются теоретические подходы к определению понятия «самообразовательная компетентность» в контексте исследований зарубежных и отечественных ученых для дальнейшего комплексного понимания проблемы развития самообразовательной компетентности руководителей общеобразовательных учебных заведений.

Ключевые слова: самообразование, компетентностный подход, компетентность, самообразовательная компетентность.

In article are analyzed theoretical approach of the such concept definition as selfeducational competence in the context of exploring of foreign and national researchers for the further complex comprehension of the development selfeducational competence of the leaders of secondary schools.

Key words: self, competence approach, competence, self-education competence.

Постановка проблеми. Світовий процес переходу до постіндустріального інформаційного суспільства, а також економічні та соціальні зміни, що відбуваються нині в Україні, зумовлюють необхідність пошуку і впровадження нових форм підвищення кваліфікації педагогічних працівників, які сприятимуть постійному вдосконаленню професійної майстерності.

Невпинне збільшення інформаційних обсягів спонукає до необхідності приведення рівня підготовки керівних кадрів системи загальної середньої освіти у відповідність до поставлених вимог, пошуку нових форм і методів підвищення практичної значимості результатів навчання у закладах післядипломної педагогічної освіти, а також постійного, неперервного вдосконалення самоосвітньої компетентності керівників навчальних закладів, у тому числі з використанням технологій дистанційного навчання як засобу якісного вдосконалення підвищення кваліфікації означеної категорії фахівців.

Аналіз досліджень і публікацій. У світлі приєднання України до Болонського процесу потребує змін процес навчання у вищій школі. Важливим нині є не тільки об'єм знань, а й уміння ними оперувати, бути готовим змінюватися та пристосовуватися до нових потреб ринку праці, оперувати й управляти інформацією, активно діяти, швидко приймати рішення, навчатися впродовж життя.

Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчив, що на сьогодні вже вивчено важливі питання теорії та практики самоосвіти.

Так, в «Українському педагогічному словнику» наведено таке визначення поняття «Самоосвіта»: Це освіта, яка набувається у процесі самостійної роботи без проходження систематичного курсу навчання в стаціонарному навчальному закладі. Самоосвіта є невід'ємною частиною систематичного навчання в стаціонарних навчальних закладах, сприяючи поглибленню, розширенню і більш міцному засвоєнню знань» [5, с.296].

Проблема самоосвіти, залишаючись актуальною і багатогранною в усі часи, порушувалася педагогами (С. Архангельський, В. Буряк, А. Громцева, Т.Землінська, Ю. Калугін, М. Піскунов, І. Преображенська, Б. Райський, Н.Терещенко, О. Фоміна та ін.), психологами (Б. Ананьєв, Л. Виготський, Г.Костюк, О. Леонтьєв та ін.), філософами (О. Бурлука, Б. Гершунський та ін.), соціологами (І. Грабовець, О. Шукліна та ін.). Питання самоосвіти студентів як однієї із форм підвищення їх професійної майстерності розглядалися О.Громовою, Ю. Дубровською, Л. Журавською, Т.Івашковою, І. Калошиною, Л. Кондратьєвою, Т. Лизнєвою, В. Лозовим, М. Петровою, О. Статіровою, Л.Тучкіною та ін.

Визначені сутність, функції, особливості самоосвіти, її місце у професійній діяльності (А. К. Громцева, Н. В. Кузьміна, І. Л. Наумченко, Г.С.Сухобська та ін.); розглянуті її історичні та соціальні аспекти (А.Я.Айзенберг, Б. Ф. Райський, М. Н. Скаткін, Є. А. Шукліна та ін.); досліджені шляхи та засоби формування потреби в самоосвіті (В. К. Буряк, Т. Є. Климова, Г. Н. Серіков, А. В. Усова та ін.).

У даній статті автор має на меті розглянути теоретичні підходи до визначення понять «самоосвіта», «компетентнісний підхід», «компетентність», «самоосвітня компетентність» з метою подальшого комплексного розуміння проблеми розвитку самоосвітньої компетентності керівників загальноосвітніх навчальних закладів.

Виклад основного матеріалу. Теоретичний аналіз науково-педагогічних джерел дає можливість з'ясувати, що, незважаючи на зацікавленість науковців проблематикою самоосвітньої компетентності, роботу щодо дослідження рівнів сформованості та розвитку самоосвітньої компетентності тільки розпочато.

Так, А. Я. Айзенберг наводить таке визначення: самоосвіта – це «цілеспрямована систематична пізнавальна діяльність, що керується самою особистістю, служить для самовдосконалення її освіти», а також «неперервне продовження загальної й професійної освіти, завдяки якій актуалізуються й розшифровуються знання, заповнюються прогалини в духовному розвитку людини» [2, с.51-61].

А. П. Авдєєв трактує самоосвіту як «природний процес, спрямований на задоволення пізнавальної потреби. Хоча цей процес обумовлений вимогами суспільства, за своєю природою він носить індивідуальний характер, адже спрямований на задоволення пізнавального інтересу й потреби окремих індивідів». Автор підтримує думку, що навчання не виключає самоосвіти й не протистоїть їй [1, с.43-49]

О. А. Шукліна широко трактує самоосвіту, розглядаючи її як «вид вільної діяльності особистості (соціальної групи), що характеризується її вільним вибором і спрямований на задоволення потреб у соціалізації, самореалізації, підвищенні культурного, освітнього, професійного та наукового рівнів, отримання задоволення й насолоди» [23, с.140-151].

Ми погоджуємося з автором, що «самоосвіта – це по-справжньому вільний і в той же час найбільш складний вид освітньої діяльності, оскільки він пов'язаний із процедурами саморефлексії, самооцінки, самоідентифікації й виробленням умінь і навичок самотійно набувати актуальних знань і трансформувати їх у практичну діяльність» [22, с.140-151].

М. Л. Князева дає два трактування поняття «самоосвіта»:

1. Самоосвіта – самотійне оволодіння знанням, у цьому випадку синонімічно «самонавчанню», має вузький практичний смисл.

2. Самоосвіта – будування, свідоме творення своєї особистості, близьке до слова «самостворення» [10, с.49].

Автор поділяє позицію вчених, які визначають самоосвіту як цілеспрямовану й систематичну діяльність людини, у процесі якої вона самотійно збільшує та удосконалює власні знання й уміння, в результаті якої відбувається соціальна ідентифікація, розвиток особистості, формування її духовного світу.

Разом із тим, розвиток сучасного суспільства, перехід його до інформаційних технологій породжує нові проблеми. Знання стають основною рушійною силою розвитку суспільства, основним капіталом, а отже, визначають напрям інноваційного розвитку та способи їх практичного застосування.

Нового осмислення теорія й практика розвитку самоосвіти набуває сьогодні, актуальним стає питання розвитку самоосвітньої компетентності.

Сучасне інформаційне суспільство вимагає формування нової системи цінностей, в якій володіння знаннями, вміннями, навичками не є достатнім результатом навчання. Від члена суспільства вимагаються вміння оволодівати новими технологіями, шукати нові знання, орієнтуватися у великій кількості інформаційних потоків, володіти такими якостями, як інформаційна та самоосвітня компетентності, самоосвітня мобільність тощо. У межах нашого дослідження автор вважає за необхідне розглянути витoki поняття «самоосвітня компетентність» у контексті тенденцій розвитку компетентісно орієнтованої освіти, яка сприяє набуттю життєво важливих «ключових» компетентностей.

Саме розвиток в особистості життєво важливих компетентностей надасть їй можливість орієнтуватися у сучасному суспільстві, інформаційному

просторі, швидкоплинному розвитку ринку праці, подальшому здобутті освіти.

Проблема компетентнісного підходу до навчального процесу зумовлює чітке розуміння не тільки сутності, а й структури та особливостей професійних компетенцій у галузі освіти. Цьому питанню присвячено дослідження І.Маслова І. Агапова, В. Болотова, Ю. Громико, С. Додоки, О. Дахіна, І.Зимньої, Т. Іванової, В. Кальней, В. Краєвського, Г. Левітаса, В. Ледньова, Г.Селевко, В. Серікова, А. Хуторського, С. Шишова та ін.

На рубежі ХХ-ХХІ ст. вітчизняними науковцями (Н. Бібик, І. Зязюн, Н.Кічук, О. Овчарук, Л. Петухова, О. Пометун, О. Савченко, Л. Хоружа та ін.) активно розглядаються питання набуття і використання молоддю життєво важливих компетентностей.

У своїх працях, присвячених менеджменту освіти та розвитку післядипломної педагогічної освіти, такі вітчизняні дослідники, як В. Олійник, Г. Єльнікова, Л. Даниленко, О. Снисаренко, Н. Клокар, приділяють значну увагу тенденціям розвитку компетентісно орієнтованого підходу.

Значний внесок у розроблення теорії компетентнісного підходу до освіти зроблено закордонними дослідниками. Міжнародна комісія Ради Європи, Організація економічного співробітництва та розвитку (OECD), експерти країн Європейського Союзу, ЮНЕСКО, Юнісеф, Проон, Департаменту технічної освіти та професійної підготовки, експерти програми „Визначення та відбір компетентностей: теоретичні й концептуальні засади” (DeSeCo) вказують на необхідність орієнтації навчальних програм на досягнення учнями певних компетентностей [11, с.68].

Провідні вітчизняні науковці також вважають розкриття проблеми компетентнісного підходу у післядипломній освіті важливим для подальшого визначення змісту і структури компетентнісної моделі педагогічного працівника.

Так, учений І. Зязюн, розкриваючи поняття компетентності в соціально-педагогічному контексті, вважає, що компетентність як екзистенціональна властивість людини є продуктом її власної життєтворчої активності, ініційованої процесом освіти” [8, с.11].

Розглядаючи питання післядипломної педагогічної освіти керівників загальноосвітніх навчальних закладів, В. І. Маслов зауважує, що компетентність – це система теоретико-методологічних і нормативних положень, наукових знань, організаційно-методичних та технологічних умінь, що необхідні особистості для виконання посадово-функціональних обов’язків, а також відповідних моральних та психологічних якостей [16, с.63].

Г. В. Єльнікова у свою чергу зазначає: компетентність – це поняття, що стосується людини, розкриває аспекти її поведінки й забезпечує професійно якісне виконання роботи. Інтегративні утворення, що складаються зі знань, умінь, особистісних якостей, досвіду, об’єктивно необхідних для ефективної діяльності в заданій предметній галузі, продукують відповідні компетенції. Опановані працівником компетенції набувають статусу його професійної/фахової компетентності [6, с.10].

І. Зимня зауважує, що компетентність як інтелектуальна, особистісно-зумовлена, соціально-професійна життєдіяльність людини, базується на знаннях [7, с.35].

На думку В. Введенського, компетентність – це певна особистісна характеристика, а компетенція – сукупність конкретних професійних або функціональних характеристик [3, с.51].

Г. Селевко зазначає: компетентність – це інтегральна якість особистості, що проявляється в загальній здатності та готовності її діяльності, основаної на знаннях і досвіді, які набуті у процесі навчання і соціалізації й орієнтовані на самостійну й успішну участь у діяльності [20, с.138-143].

У своїй дисертації професор Л. Петухова подає власне трактування поняття „компетентність”. Так, під компетентністю вона розуміє здатність і усвідомлену готовність особистості до реалізації набутої системи знань, умінь, навичок і прагнення розв’язання актуальних завдань у конкретних умовах із передбачуваними можливими наслідками та відповідальністю за свої дії [19, с.62].

Відповідно до переліку ключових компетентностей, визначеного українськими педагогами (за матеріалами дискусій, організованих у рамках проекту ПРООН «Освітня політика та освіта «рівний рівному», 2004 р.), компетентність «уміння вчитися» «дає змогу особистості, яка звикла вчитися самостійно, не губитися в новій пізнавальній і життєвій ситуації, не зупинятися, якщо не має готових рішень, не чекати підказки, а самій шукати джерело інформації, шляхи розв’язання, адже вміння вчитися змінює її стиль мислення і життя» [13, с.86].

В. В. Олійник переконаний: «щоб сформувати суспільство, яке навчається, потрібно створити умови для вчителя, який навчається, володіє найсучаснішими методологічними, теоретичними і методичними знаннями європейського рівня та випрацьовує суспільні міжнародні орієнтири. Учитель повинен учитися протягом життя» [17, с.11-14].

За І. Зимньою, під самоосвітньою компетентністю розуміється здатність учитися протягом життя як основу безперервного навчання в контексті як особистого професійного, так і соціального життя [7, с.34-42].

На думку О. Чеботарьової, самоосвітня компетентність – інтегративна особистісна властивість, що забезпечується емоційно-ціннісним відношенням до саморозвитку й самоосвітньої діяльності, системою знань про планування й реалізацію самоосвітньої діяльності, про способи самовиховання; суб’єктно-особистісним досвідом продуктивного вирішення проблем розвитку, розробки й реалізації моделей підготовки студентів до самоосвітньої діяльності; готовністю до безперервного саморозвитку якостей професіонала, самовдосконаленню, самоосвіті в галузі майбутньої професії [21].

Серед ключових компетентностей, визначених українськими експертами з позицій формування самоосвітньої компетентності, на особливу увагу заслуговують наукові підходи О. Я. Савченко щодо вміння вчитися як ключової компетентності загальної середньої освіти. Ключовою компетентністю, «умінням учнів самостійно вчитися», вважає дослідниця, є «універсальне

поняття, мета-уміння (мета – над), адже в розвиненому вигляді воно інтегрує психолого-особистісні характеристики учня зі змістовою та процесуальною основою учіння» [13, с.39].

Н. Коваленко самоосвітню компетентність особистості розуміє як складну інтегровану властивість особистості, яка забезпечує готовність задовольняти індивідуальні та соціальні потреби пізнання нею дійсності на основі оволодіння знаннями, уміннями та навичками, способами діяльності та набутого досвіду продуктивно здійснювати самостійне систематичне цільове освоєння соціального досвіду людства [12].

В. Іванютина у своїй статті зазначає, що самоосвітня компетентність передбачає:

- здатність до самоосвіти, організації власних прийомів самонавчання;
- відповідальність за рівень власної самоосвітньої діяльності;
- гнучкість застосування знань, умінь і навичок в умовах швидких змін;
- постійний самоаналіз, контроль своєї діяльності [9].

Сьогодення впливає на комплекс умінь, що забезпечують результативність самоосвіти майбутнього фахівця, трансформує їх у контексті змін засобів самоосвіти й умов, в яких вона відбувається. Умови характеризуються інноваціями в навчальному середовищі, проникненням інформаційно-комунікаційних технологій в освіту. Зважаючи на динаміку розвитку сучасного інформаційного простору, важливим для нашого дослідження є те, що деякі сучасні науковці вже починають розглядати самоосвітню компетентність у контексті її багатокomпонентності, а необхідним показником її сформованості є високий рівень ефективного використання інформаційно-комунікаційних технологій.

Так, Л. І. Білоусова, О. Б. Кисельова визначають сутність компетентності самоосвіти сучасного фахівця як цілісне багатокomпонентне професійно-значуще особистісне утворення, що відображає єдність готовності й здатності до ефективного здійснення самоосвіти з використанням її новітніх форм й опорою на електронні навчально-інформаційні ресурси й освітні ресурси мережі Інтернет із метою неперервного самовдосконалення щодо реалізації соціальних, особистісних та професійних функцій. Структура зазначеної компетентності містить мотиваційно-ціннісний, організаційний, процесуально-інформаційний та контрольний-рефлексивний компоненти [15].

На думку Н. Воропай, інформаційно-комунікаційне педагогічне середовище сприяє виникненню і розвитку інформаційної освітньої взаємодії між суб'єктами навчального процесу і засобами інформаційних технологій, у процесі якої в студентів формуються мотиви, потреби, ціннісні орієнтації щодо самостійного збагачення професійних знань, самоосвітні вміння і навички, що в сукупності утворюють самоосвітню компетентність [4].

Ми погоджуємося із сучасними дослідниками, і, ще раз підкреслюючи, що самоосвітня компетентність – це інтегративна особистісна властивість, зазначаємо важливість наявності в її структурі компонента, що проявляється у раціональному доборі і свідомому застосуванні певних інформаційно-

комунікаційних технологій у процесі активного розв'язання різноманітних завдань щодо досягнення успішного результату.

Разом із тим, варто зауважити про недостатню розробленість проблеми рівнів сформованості та розвитку самоосвітньої компетентності педагогічних працівників, зокрема керівників навчальних закладів; досліджень в умовах післядипломної освіти в контексті використання засобів дистанційного навчання тощо.

Таким чином, розглянувши теоретичні підходи до визначення понять «самоосвіта», «компетентнісний підхід» «компетентність», «самоосвітня компетентність» з метою подальшого комплексного розуміння формування проблеми розвитку самоосвітньої компетентності керівників загальноосвітніх навчальних закладів, нами було з'ясовано, що на сьогодні вивчені важливі питання теорії та практики самоосвіти; педагогічною наукою здійснюється активне впровадження компетентнісного підходу в процес навчання вищих навчальних закладів. Так, ученими визначено ключові компетентності, їхню ієрархію, досліджено сутність компетентності, шляхи її формування. Різні країни виділяють пріоритетні, на їхню думку, переліки компетентностей. Розроблені достатньо різнопланові й неоднозначні переліки ключових компетентностей. Крім того, важливість розвитку самоосвітньої компетентності однакостайно підтримують усі дослідники.

У контексті загальноєвропейської інтеграції України, впровадження європейських норм і стандартів в освіту актуальності набуває розвиток саме самоосвітньої компетентності особистості, яка є одним із критеріїв оцінки якості особистості, невід'ємною й природною складовою її існування, виступає показником сформованості ключових компетентностей особистості.

Теоретичний аналіз різних підходів до розуміння сутності самоосвітньої компетентності дав можливість дійти висновку, що самоосвітня компетентність є інтегрованим багатокомпонентним особистісним утворенням, яке відображає єдність теоретичної й практичної готовності та здатності до ефективного планування, здійснення самоосвітньої діяльності, самоаналізу та самоконтролю з використанням новітніх форм й опорою на навчально-інформаційні ресурси з метою неперервного самовдосконалення щодо реалізації особистісних, соціальних та професійних функцій. У свою чергу, розвиток самоосвітньої компетентності ми розуміємо як процес та як результат розвитку особистості людини під впливом зовнішніх умов, що продовжується протягом усього життя.

Разом із тим, наголошуємо, що багато дослідників розглядають поняття «самоосвітня компетентність» у контексті загальноосвітньої підготовки, підготовки майбутніх учителів тощо; відсутня злагоджена діяльність щодо персоніфікації дослідницької роботи відповідно до фахового напрямку педагога на наступних освітніх рівнях; потребує теоретичного аналізу, конкретизації не лише проблема формування, а й можливості подальшого розвитку самоосвітньої компетентності особистості протягом усього життя. Цьому будуть присвячені наші подальші дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авдеев А. П. Влияние дифференцированного подхода к учащимся в процессе обучения на развитие у них стремления к самообразованию / А.П.Авдеев // Формирование в учащихся стремления к самообразованию. – Волгоград, 1976. – С. 43-49.
2. Айзенберг А. Я. Педагогические проблемы самообразования / А.Я.Айзенберг // Советская педагогика. – 1968. – № 11.
3. Введенский В. Н. Моделирование профессиональной компетентности педагога / В. Н. Введенский // Педагогика. – 2003. – № 10. – С. 51-55.
4. Воропай Н. А. Формування самоосвітньої компетентності у майбутніх учителів початкових класів засобами інформаційно-комунікаційних технологій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / Воропай Наталія Анатоліївна; Херсон. держ. ун-т. – Херсон, 2011. – 20 с.
5. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997 – 373 с.
6. Єльнікова Г. В. Компетентнісний підхід до моделювання професійної діяльності керівника вищого навчального закладу [Електронний ресурс] / Г.В.Єльнікова // Теорія та методика управління освітою. – 2010. – № 4. – Режим доступу : <http://tme.umo.edu.ua>.
7. Зимняя И. А. Ключевые компетентности – новая парадигма результата образования / И. А. Зимняя // Высшее образование. – 2003. – № 5. – С. 34-42.
8. Зязюн І.А. Філософія поступу і прогнозу освітньої системи / І.А.Зязюн // Педагогічна майстерність: проблеми, пошуки, перспективи : монографія. – Київ = Глухів : РВВГДПУ, 2005. – С. 10-18.
9. Иванютина В.Н. Формирование ключевых компетентностей учеников на уроках математики [Электронный ресурс] / В. Н. Иванютина. – Режим доступа : <http://festival.1september.ru/articles/416315/>.
10. Князева М. Л. Ключ с самосозиданию / М. Л. Князева. – М. : Молодая гвардия, 1990. – С. 49.
11. Коваленко Н. В. Генезис поняття «самоосвітня компетентність учнів» / Н. В. Коваленко // Педагогічні науки. – 2008. – С. 67-75.
12. Коваленко Н. В. Формування самоосвітньої компетентності учнів основної школи сільської місцевості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.09 / Н. В. Коваленко. – К., 2009. – 20 с.
13. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / за заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : «К.І.С.», 2004. – 112 с. – (Бібліотека з освітньої політики).
14. Коростіль Л. А. Самоосвіта особистості як соціальне та педагогічне явище / Л. А. Коростіль // Педагогічні науки : зб. наук. праць. – Суми : СумДПУ, 2009. – № 1. – С. 138-145.
15. Білоусова Л. І. Компетентність самоосвіти в сучасних умовах / Л.І.Білоусова, О. Б. Кисельова // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2012. – № 1 (27). – Режим доступу : <http://www.journal.iitta.gov.ua>.

16. Маслов В. І. Наукові засади визначення змісту підвищення кваліфікації та підготовки керівників загальноосвітніх навчальних закладів / В.І. Маслов // Післядипломна освіта в Україні. – 2002. – № 2. – С. 63-66.
17. Олійник В. В. Стан та перспективи модернізації системи фахового зростання педагогічних працівників України / В. В. Олійник // Освіта на Луганщині. – 2002. – № 1 (16). – С. 11-14
18. Освітній менеджмент : навчальний посібник / за ред. Л. Даниленко, Л. Карамушки. – К. : Шкільний світ, 2003. – 400 с.
19. Петухова Л. Є. Теоретико-методичні засади формування інформатичних компетентностей майбутніх учителів початкових класів : дис. ...доктора пед. наук / Л. Є. Петухова. – Одеса, 2009. – 564 с.
20. Селевко Г. Компетентности и их классификация / Г. Селевко // Народное образование. – 2004. – № 4. – С. 138-143.
21. Чеботарева Е. С. Информационные технологии в развитии самообразовательной компетентности студентов [Электронный ресурс] / Е.С.Чеботарева. – Режим доступа : <http://ito.edu.ru/2008/Kursk/II.html>.
22. Шуклина Е. А. Технологии самообразования: социологический аспект / Е. А. Шуклина // Общественные науки и современность. – 1999. – № 5. – С. 140-151.

Дата надходження до редакції: 16.11.2012 р.